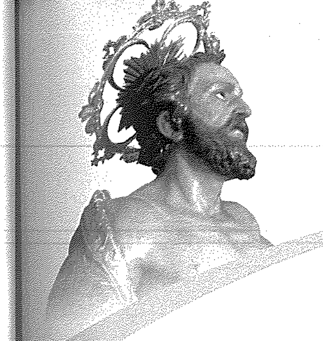

Ġrajjet il-Vara Titulari ta' Sant'Andrija Appostlu

B'tifkira tal-ewwel ċentinarju mir-restawr u r-renovazzjoni tagħha mitt sena ilu

Kitba ta' Neil Zammit

Ġrajjet il-vara titulari ta' Sant'Andrija Appostlu bilfors li tqanqal interess qawwi għax din teħodna lura fl-istorja aktar minn żewġ sekli. Ma ninsewx illi minkejja ċ-ċokon tagħha, il-Parroċċa ta' Ħal Luqa kienet minn tal-ewwel li kellha l-istatwa tal-qaddis patrun tagħha, waqt li parroċċi oħra bil-wisq akbar minna kellhom jistennew għal bosta snin biex jaraw xewqithom isseħħ.

Inżommu f'moħħna wkoll illi sa ftit tas-snin ilu, ftit li xejn kienet teżisti informazzjoni dokumentata dwar l-oriġini ta' din il-vara u l-iżvilupp li għaddiet minnu tul is-snin. Iżda llum, grazzi għar-riċerka u l-interess minn għadd ta' individwi, nistgħu ngħidu mod ieħor. Għaldaqstant, din il-kitba għandha sservi bħala ġabra tal-istorja magħrufa s'issa.

Bħalma jiġri dejjem, avveniment storiku importanti jibqa' jiġi mfakkar sabiex qatt ma jintesa jew jitwarrab mill-ġenerazzjoni ta' għada. Huwa dan li qed nagħmlu llum permezz ta' din il-kitba, biex waqt li niflu mill-qrib ġrajjet il-vara ta' Sant'Andrija sa mill-ewwel snin tagħha, infakkru kif inhu xieraq l-ewwel mitt sena mir-restawr u r-renovazzjoni tagħha fl-1913 għal kif nafuha llum. Dan kollu għandu jservi bħala omaġġ xieraq lejn dawk kollha illi wettqu din il-ħolma, biex b'hekk illum għadna nistgħu ingawdu din ix-xbieha qaddisa, artistika u tant devota tal-Appostlu Sant'Andrija meqjuma b'tant għożża fit-Tempju Andrean.

Sfont Storiku

L-ewwel referenza għall-vara titulari ta' Sant'Andrija teħodna lura għall-1772. Dokument li jġib id-data tat-3 ta' Diċembru ta' dik is-sena jgħid li Dun Angelo Ellul iddikjara li kien issellef is-somma ta' elf (1,000) skud mingħand Antonuccio Rizzo u ommu Maria skont kuntratt li ma jissemmewx dettalji dwaru, waqt li b'att ieħor, kienu ġew ikkaxjati sitt mitt (600) skud minnhom, li wara tħallsu lura. Skond il-ftehim, id-differenza kellha tingħata lura fi flus jew b'xi biċċa art. Sadanittant, Maria Rizzo mietet u għaldaqstant, binha Antonuccio iddikkjara illi d-differenza kien se jħalliha għal akkwist ta' statwa fl-injam li turi lil Sant'Andrija Appostlu għall-Knisja Parrokkjali ta' Ħal Luqa. Dan seħħ peress li ommu Maria ma ħalliet l-ebda kundizzjoni fit-testment tagħha. Għal din id-dikjarazzjoni xhiedu wkoll il-Kappillan Dun Giocanni Michaele Maxta,

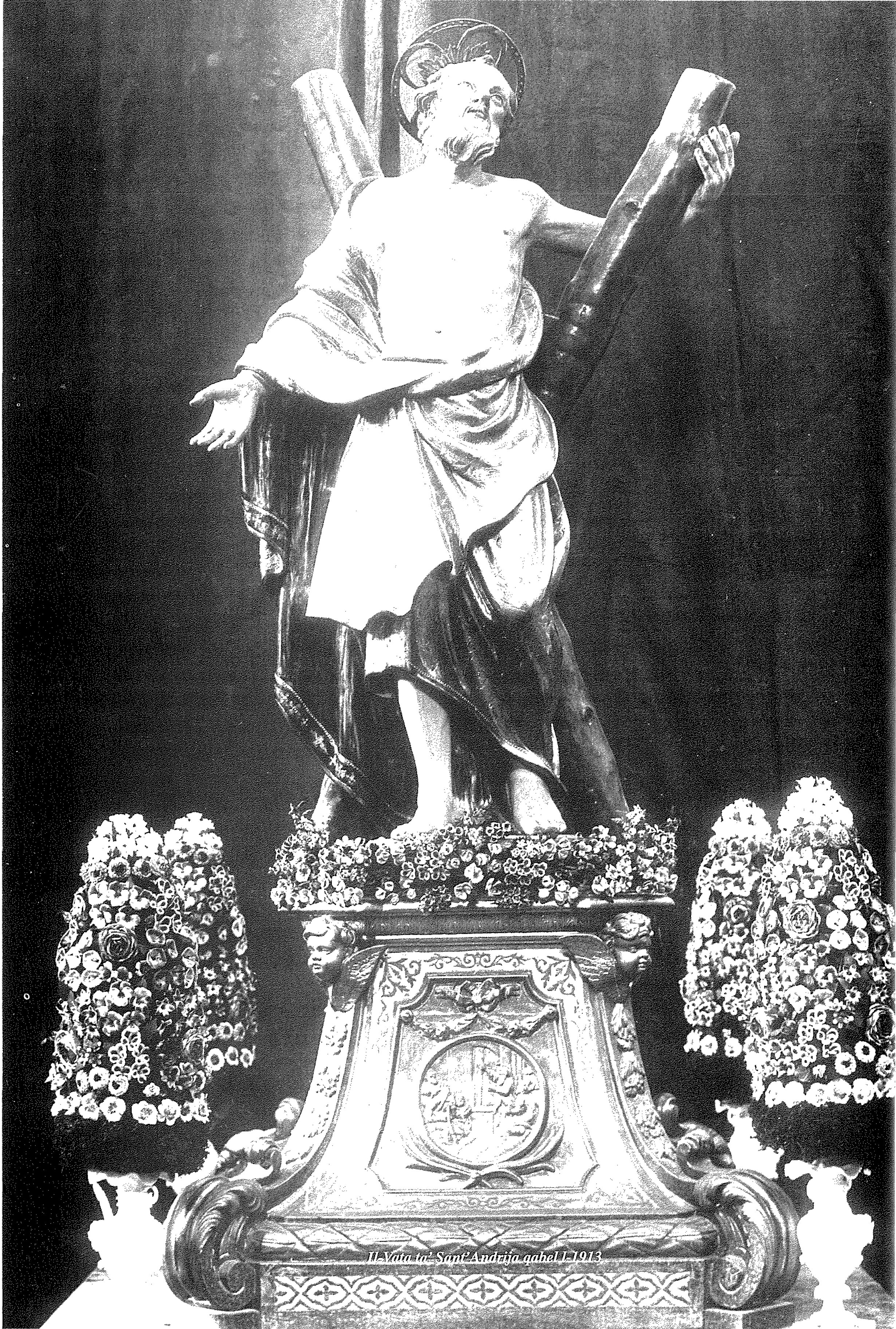

Il-Vara ta' Sant'Andrija qabel l-1913

Dun Lorenzo Caruana, Francesco Vassallo, Michaele Zammit, Francesco Cassar, Carlo Aquilina u Andrea Borg.[1] Iżda minn dan kollu jidher li ma seħħ xejn.

Titlesta l-Vara

Kellhom jgħaddu sitt snin oħra, sakemm nhar il-5 ta' Frar tal-1778 is-Surġent Andrea Camenzuli ordna statwa tal-injam (*legname di ponente*) li tirraffigura lil Sant'Andrija Appostlu mingħand l-iskultur Cosimo Scolaro fuq disinn tal-Kapumastru Giuseppe Bonnici.[2] Flimkien mal-istatwa, ġew ordnati wkoll pedestall, bankun u bradella iżda mingħajr il-lasti. Skont il-kuntratt, l-istatwa l-ġdida għolja seba' palmi, kellha tkun lesta għaż-żebgħa u l-induratura fi żmien sena għall-prezz ta' mija w għoxrin (120) skud. L-iskultur Scolaro irċieva pagament ta' 20 skud bil-quddiem, waqt li l-bilanċ kellu jitħallas lilu mat-tlestija tal-vara.

Ġara iżda li l-kuntratt oriġinali mal-iskultur Cosimo Scolaro kellu jitħassar nhar il-25 t'Awwissu 1778 minħabba raġunijiet mhux magħrufa. Għaldaqstant, dik il-ġurnata stess, Felice Penza,[3] f'ismu u għan-nom tas-Surġent Camenzuli, ftiehem mal-iskultur Giuseppe Scolaro, ħu Cosimo, biex jieħu f'idejh din il-kummissjoni. L-istatwa issa kellha titlesta fi żmien seba' xhur għall-istess prezz ta' mija u għoxrin (120) skud.

L-istatwa ta' Sant'Andrija tlestiet kif miftiehem u għaddiet għand is-Surġent Camenzuli nhar il-5 t'April 1779, waqt li l-iskultur Giuseppe Scolaro tħallas il-kumplament tal-flus li kien jistħoqqlu.[4]

Ma nafux eżatt fejn tqiegħdet din l-istatwa bejn l-1779 u l-1781. Iżda wieħed jista' jasal għall-konklużjoni illi din ġiet irregalata mis-Surġent Camenzuli lill-Knisja Parrokkjali ta' Ħal Luqa sabiex tibda tinħareġ fil-purċissjoni tal-festa titulari ad unur il-qaddis. Tant hu hekk illi f'Novembru tal-1781, waqt żjara pastorali li kien qed jagħmel ġewwa Ħal Luqa, l-Isqof Vinċenzo Labini ra l-istatwa lesta fin-niċċa tagħha fejn il-fonti tal-magħmudija.[5]

Interventi matul is-seklu dsatax

Minħabba d-dokumentazzjoni skarsa illi teżisti, ma nistgħux nikkonkludu fiċ-ċert illi ma sar l-ebda tip ta' intervent fuq l-istatwa matul is-seklu dsatax. Iżda din hija xi ħaġa li għad trid tiġi kkonfermata 'l quddiem, dejjem jekk teżisti xi tip ta' dokumentazzjoni. Mhux l-istess jista' jingħad għall-pedestall ta' taħtha, illi jidher li dan kien inbidel ma' wieħed ġdid li nħadem fl-1824.[6] Ma nafux eżatt min kien li ddisinja u ħadem dan il-

---

[1] Lorenzo Zahra, riċerka pubblikata fil-ktieb tal-Festa, Soċjetà Filarmonika L-Unjoni, 2011 u meħuda mill-Arkivji tal-Kurja A/C Vol. 132 (1772-1773) pġ. 801.

[2] Giuseppe Bonnici (1707-1779) kien minn Ħal Luqa u kellu diversi karigi importanti fi żmien l-Ordni ta' San Ġwann. Fost l-oħrajn naraw li mill-1779 sal-1779 kien kapumastru tax-xogħlijiet pubbliċi (Capomastro delle Opere). Fost ix-xogħlijiet li wettaq insibu t-tkomplija tal-Castellania u l-bini tad-Dwana fil-Belt. Kien imqabbad iħażżeż ukoll pjanti għall-knejjes fosthom dawk ta' San Publiju fil-Furjana, ta' Santu Wistin fil-Belt Valletta u x'aktarx anke ta' San Pietru u San Pawl fin-Nadur Għawdex.

[3] Felice Penza kien suprastant tal-Fondazzjoni Cottoner, xogħol li dam jokkupah għal diversi snin. Kien ukoll membru attiv u uffiċjal tal-Fratellanza tas-Ssmu Sagrament.

[4] Dr John Debono Ph.D., *Il-Vara Titulari ta' Ħal Luqa u l-Iskultur Tagħha*, Fuljett Parrokkjali, 2005.

[5] Dun Ġużepp Micallef, *Ħal Luqa, Niesha u Ġrajjietha*, 1975.

[6] Dun Ġużepp Micallef, *Ħal Luqa, Niesha u Ġrajjietha*, 1975.

pedestall. Nafu iżda li baqa' jintuża sal-festa tal-1912 u jidher fir-ritratt storiku li kien ittieħed lill-vara qabel ma nbeda x-xogħol ta' restawr u renovazzjoni fuqha. Illum ħadd ma jaf x'sar minnu dan il-pedestall, iżda hawn min isostni illi kien inbiegħ lil xi knisja oħra.

Ħidmet il-Kappillan Vella

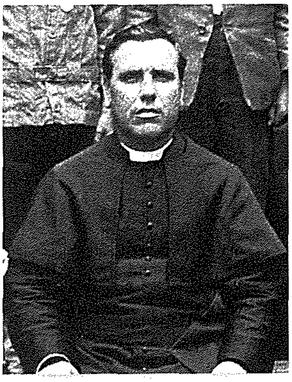

Il-Kappillan Dun Anton Vella

Nhar is-26 ta' Settembru 1903, Dun Anton Vella ħa l-pussess bħala l-kappillan il-ġdid tal-parroċċa ta' Ħal Luqa. Il-Kappillan Vella twieled f'Bormla fl-1871 u wara li ħa l-quddiesa, huwa nħatar Kanonku tal-Kolleġġjata tal-Immakulata Kunċizzjoni ta' Belt twelidu. Tul il-parrokat tiegħu f'Ħal Luqa huwa ħadem b'risq il-katekeżi tat-tfal tal-parroċċa, tant li rrestawra u għamel użu mill-Kappella tal-Madonna tal-Ftajjar għal dan il-għan.

Barra minn hekk, il-Kappillan Vella flimkien mal-prokuratur Dun Giuseppe Vassallo ħadmu id f'id biex ikomplu jżejnu l-knisja tar-raħal, tant li kienu ilhom għaddejjin bi proġett wara l-ieħor. Insemmu biss it-tlestija tal-faċċata tal-knisja wara li sarulha n-navi l-ġodda, modifikazzjoni fuq l-altari tan-navi, kwadri ġodda tal-magħruf Giuseppe Calí għall-istess altari, sett gandlieri ġodda għall-*prima* u s-*sekonda* tal-altar maġġur biex jintużaw fil-festa titulari, restawr tal-appostolat skolpit fl-injam għall-istess altar maġġur kif ukoll xogħol ieħor marbut mal-pavimentar u z-zuntier tal-knisja fost l-oħrajn.

Dun Ġużepp Vassallo, Prokuratur

Ta' min jaċċenna wkoll illi fl-1911, fuq disinn tal-Bormliż Abraham Gatt, inħadmet l-iskultura kollha mad-dawra taż-żewġ niċeċ li fihom jitqiegħdu l-vari ta' Sant'Andrija u dik tal-Madonna tar-Rużarju (u taċ-Ċintura) mill-iskultur Paolo Falzon. Inħadmu wkoll żewġ bibien ġodda tal-injam għall-istess niċeċ minn Luqa Griscti fuq disinn tal-istess Abraham Gatt.

L-Artist Abraham Gatt

Bħal donnu issa kien wasal iż-żmien għal dawra tajba fuq il-vara titulari ta' Sant'Andrija, wara aktar minn mija u tletin (130) sena li kienet ilha meqjuma u vvenerata ġewwa l-knisja parrokkjali tar-raħal. Kif diġà semmejna, l-artist Abraham Gatt kien midħla sewwa tal-knisja parrokkjali ta' Ħal Luqa. Għaldaqstant, l-għażla ta' min kellu jieħu ħsieb dan ix-xogħol waqgħet minnufih fuq Abraham Gatt, li f'dik il-ħabta kien meqjus bħala disinjatur, skultur u artist mill-aqwa.

L-intervent ta' mitt sena ilu (1913)

Jidher ċar illi sar qbil bejn il-Kappillan, il-Prokuratur u l-artist Gatt li l-vara ta' Sant'Andrija kellha tiġi modifikata biex tieħu dehra ġdida, waqt li tinżamm l-istess raffigurazzjoni kif ħarġet minn idejn l-iskultur Giuseppe Scolaro fl-1779. Għaldaqstant,

Abraham Gatt ħa ħsieb li jirrispetta l-idea oriġinali waqt li jagħti lill-vara bixra aktar romantika kif kienet popolari dik il-ħabta. Meta wieħed iqabbel it-tibdil li sar fuq il-vara minn Abraham Gatt mill-ewwel jintebaħ illi saru numru ta' modifikazzjonijiet, kemm fil-wiċċ, kif ukoll fil-panneġġjar tal-mant.

L-Induratur Francesco Coleiro

Wara l-intervent fuq l-istatwa nnifisha, Abraham Gatt żebagħ mill-ġdid il-karnaġġjon tagħha, waqt li l-mant ġie ndurat bid-deheb u żgraffjat mid-Ditta Francesco Coleiro tal-Belt Valletta. Barra minn hekk, Abraham Gatt ħa ħsieb jadatta r-raġġiera eżistenti kif ukoll iddisinja pedestall, bankun u bradella[7] ġodda għal taħt l-istess vara.

Ix-xogħol ta' karpenterija fuq il-pedestall, il-bradella u l-bankun sar minn Luqa Griscti. X'aktarx illi l-iskultura kollha tnaqqxet fl-injam minn Emanuele Buhagiar li f'dik il-ħabta kien għadu fil-bidu tal-karriera tiegħu. Jingħad illi l-bankun u l-bradella nħadmu f'remissa fi Strada San Giuseppe, kantuniera ma' *Piazza Chiesa*, fejn Griscti kien mgħejjun mill-membri tas-Soċjetà *L'Unione* fosthom Lorenzo Borg.[8] Għal madwar il-bankun ġew ordnati sett ta' tnax-il appostlu imnaqqxa fl-injam mid-Ditta *Ferdinand Stuflesser* tal-Awstrija.[9]

Skrizzjoni fuq in-naħa ta' ġewwa tal-bankun

L-ispejjeż kollha marbuta mar-restawr tal-istatwa u l-induratura tagħha tħallsu mill-poplu waqt li l-ispiża għall-bankun u l-bradella ġabarha l-Prokuratur Dun Giuseppe Vassallo. Mill-banda l-oħra, Mastru Nikola Sammut, li dik il-ħabta kien President tas-Soċjetà *L'Unione*, flimkien ma' ħuh Andrea għamlu tajjeb għall-ispejjeż kollha tal-pedestall u l-induratura tiegħu.[10]

L-Iskultur Emanuele Buhagiar

Lura f'Ħal Luqa

Wara ħidma sfieqa, issa kien wasal il-jum tant mistenni tal-Ħadd 23 ta' Novembru 1913, meta kellha tinġieb lura f'Ħal Luqa l-istatwa ta' Sant'Andrija wara l-intervent li

---

[7] Jingħad illi d-disinn oriġinali ta' Abraham Gatt għall-bankun u l-bradella kienu jinsabu fil-każin tas-Soċjetà *L'Unione*, iżda dan spiċċa meqrud fit-Tieni Gwerra Dinjija.

[8] Lorenzo Borg kien jiġi z-ziju tal-Wisq Rev. Mons Innoċenz Borg, eks-kappillan tal-Parroċċa ta' Ħal Luqa.

[9] Għall-festa tal-1913 kienu lesti tlieta biss, waqt li d-disa' l-oħra waslu Malta fi Frar 1914.

[10] Xhieda ta' dan kienet skrizzjoni li kien hemm imwaħħla fuq in-naħa ta' quddiem tal-istess pedestall, liema skrizzjoni kienet tneħħiet meta l-pedestall ġie indurat mill-ġdid bejn l-1979 u l-1980 mill-induratur Publio Magro.

sarilha minn Abraham Gatt u d-Ditta Coleiro tal-induratura.

Kmieni wara nofsinhar, għadd ta' rġiel, nisa u tfal bdew neżlin lejn it-Triq tal-Belt biex jilqgħu b'entużjażmu kbir lill-istatwa ta' Sant'Andrija fi triqitha lura mill-Belt Valletta. Il-bandisti tal-Banda *L'Unione*, bl-istrumenti f'idejhom, flimkien ma' ħafna tfal u żgħażagħ immarċjaw għat-Triq tal-Belt bid-daqq ta' marċi ferrieħa. Hekk kif tfaċċat l-istatwa ta' Sant'Andrija merfugħa fuq l-ispallejn, din intlaqgħet b'ferħ kbir mill-Kappillan Vella, il-kleru u l-parruċċani miġbura għal dik l-okkażjoni sabiħa. Wara li l-istatwa tqiegħdet fuq żewġ strippi mħejjija apposta, din ġiet mikxufa bil-mod fost iċ-ċapċip tal-folla preżenti.

L-Imgħallem Luqa Grisciti

Mument ieħor storiku kien meta l-Banda *L'Unione*, li f'dik il-ħabta kienet dik waħdanija fir-raħal, bdiet iddoqq marċi ferrieħa waqt li l-vara ta' Sant'Andrija inġarret fuq l-ispallejn lejn il-knisja parrokkjali.

Hekk kif il-vara waslet ħdejn is-Salib fi *Piazza Chiesa*, bdiet tinħaraq il-musketterija minn fuq il-bejt tal-Każin tal-Qassisin u din baqgħet tagħti sakemm il-vara daħlet fil-knisja u kien kważi diġà dalam. Imbagħad il-vara tbierket mill-ġdid u tqiegħdet fuq il-bankun il-qadim[11] quddiem l-altar tat-Twelid, faċċata tal-pulptu. L-għada t-Tnejn, inġiebu fil-knisja il-pedestall, il-bradella, u l-bankun il-ġodda. Issa il-vara intramat taħt l-arkata f'nofs il-korsija fuq in-naħa tal-Evanġelju. Fuq l-istess bradella, tqiegħdu erba' bukketti tal-fjuri artifiċjali maħduma minn Andrea Ellul u s-sagristan Giuseppe Ciappara, b'forma ta' żewġ palmiet, bit-truf ħerġin minn ġo kuruna, kif ukoll inħadmet girlanda tal-fjuri għal mal-bażi tal-istess statwa.

Dettall mill-bankun tal-vara

Il-Festa tal-1913

Il-festa titulari ad unur Sant'Andrija Appostlu kompliet bit-tliet ijiem tat-Tridwu Imqaddes bejn is-27 u d-29 ta' Novembru 1913. Matul dawn il-jiem ta' tħejjija tkantaw il-Vespri akkumpanjati mill-orkestra. Il-priedki tat-Tridwu għamilhom il-Kappillan tal-Imqabba Dun Francesco Bonanno.

Lejlet il-festa ħabat il-Ħadd 30 ta' Novembru. Wara l-quddiesa tat-*Te Deum*, il-Banda *L'Unione* daqqet marċi ferrieħa madwar it-toroq tar-raħal. Fit-tlieta ta' wara nofsinhar bdiet it-Transulazzjoni tar-Relikwija ta' Sant'Andrija u wara tkantaw il-Primi Vespri

[11] Dan il-bankun l-antik għadu jeżisti u sa llum baqa' jintuża fil-festa liturġika tat-30 ta' Novembru.

Il-Vara ta' Sant'Andrija armata fil-Knisja

Solenni. Il-mużika kienet taħt it-tmexxija tas-Surmast Anton Nani, *maestro di cappella*.

Fl-istess ħin il-Banda *L'Unione* esegwiet l-ewwel programm mużikali tagħha fi Piazza Chiesa. Dan kien jikkonsist kif ġej:-

Symphonic March - Europa ed Africa - Spiteri

Overture - L'Italiana in Algieri - Rossini

Final Act III - Gioconda - Ponchielli

Fantasia for Euphonium - G. Camilleri

Characteristic March - Egiziana - Riverso

St. Andrew Hymn

God Save the King

Fis-sitta ta' filgħaxija mbagħad bdiet il-mixegħla ġenerali li kienet issir b'mijiet ta' tazzi kkuluriti jixegħlu biż-żejt mal-faċċata tal-knisja u fit-triqat prinċipali tal-madwar. Għall-ħabta tas-sitta u nofs ta' filgħaxija, il-Banda *L'Unione* esegwiet it-tieni programm mużikali tagħha taħt it-tmexxija tas-Surmast Emanuele Spiteri. Il-Banda daqqet dawn ix-xogħlijiet -

March - *Vassillo Tre Colori* - Pnchielli

Overture - N.N. - Spiteri

Fantastic Dance - N.N.

St. Andrew Hymn

God Save the King

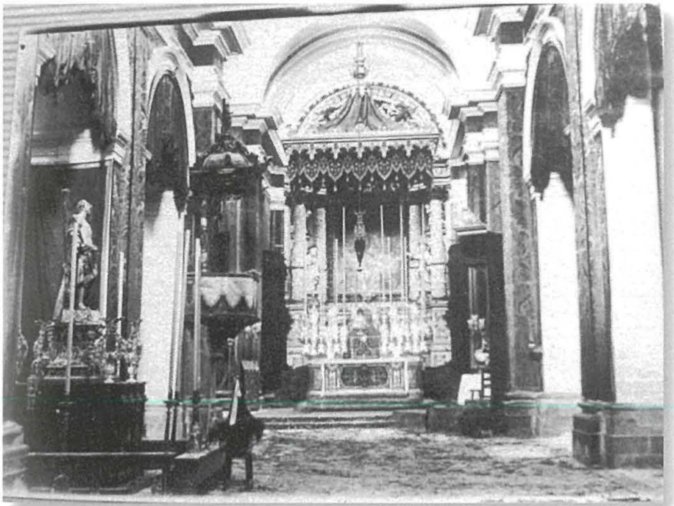

Dehra tal-Knisja minn ġewwa

Aktar tard kien hemm ukoll programm mużikali imtella' mill-orkestra *La Stella*. Iċ-ċelebrazzjonijiet ta' lejlet il-festa għalqu bil-ħruq tal-logħob tan-nar fl-għaxra ta' bil-lejl.

Nhar it-Tnejn 1 ta' Diċembru, jum is-solenità ġew mistiedna l-E.T. Mons Pietro Pace, Isqof ta' Malta biex jippresiedi l-Quddiesa Pontifikali, waqt li l-E.T. Mons Fra Angelo Portelli O.P., Isqof Awżiljarju ta'

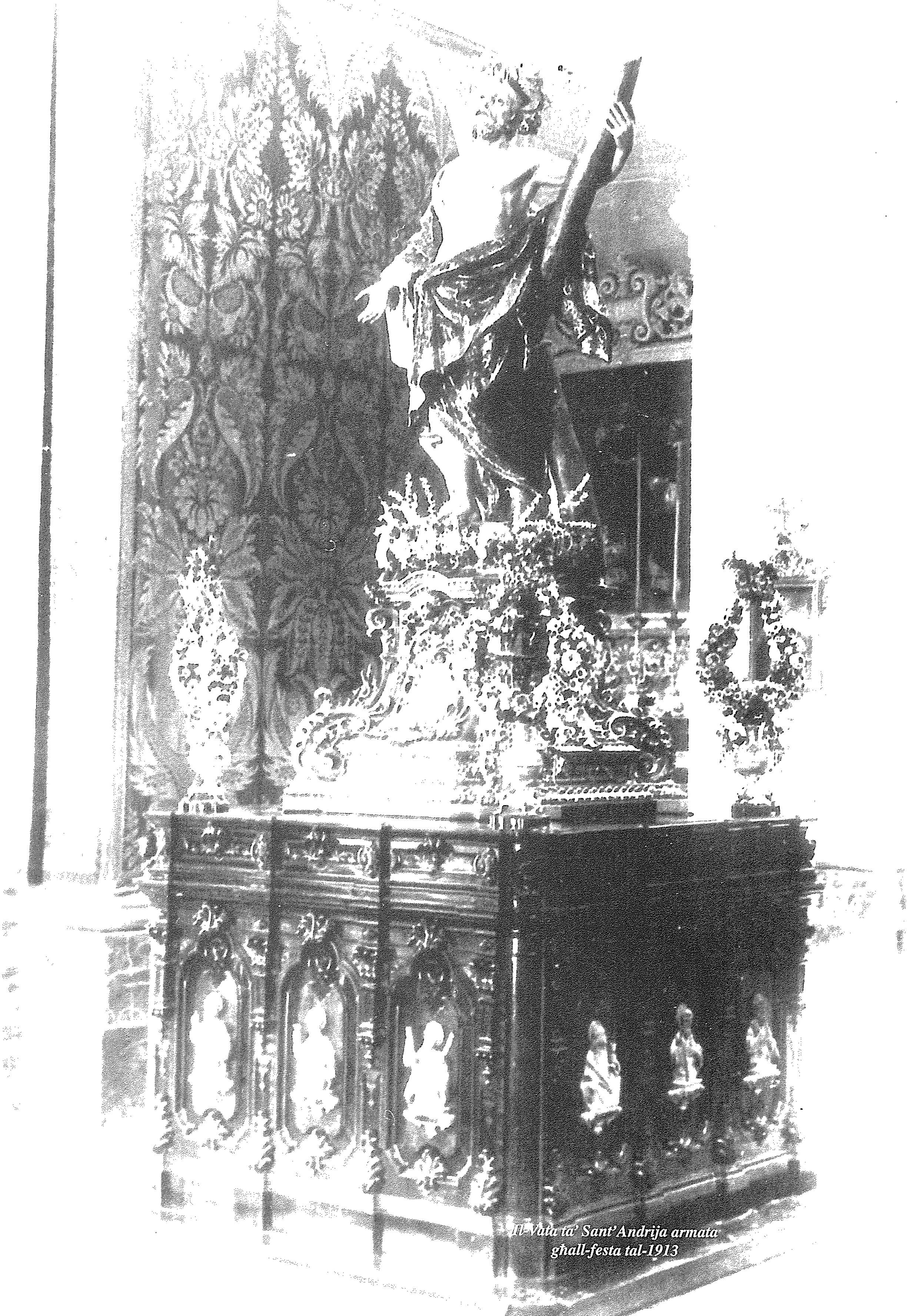

Il-Vara ta' Sant'Andrija armata għall-festa tal-1913

Il-vara titulari ħierġa mill-Knisja

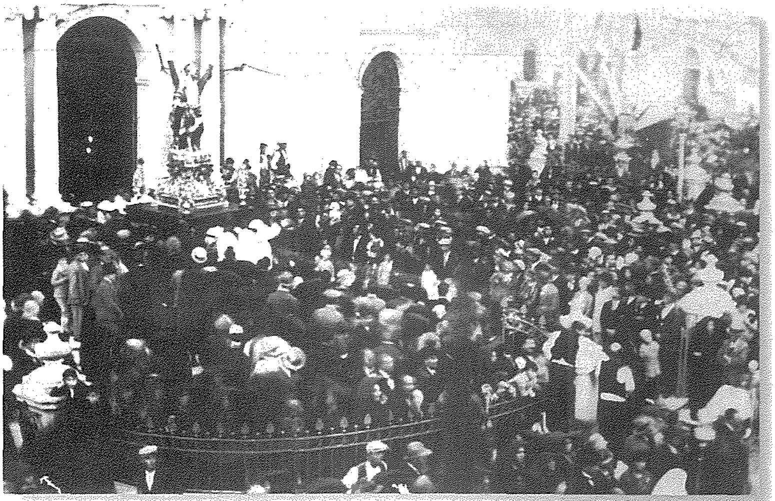

Malta, niseġ il-paniġierku. F'nofsinhar imbagħad, il-Banda *L'Unione* għal darb'oħra bil-bandalori u l-istandardi tagħha reġgħet għamlet marċ kbir madwar it-toroq tar-raħal. Fit-tlieta ta' wara nofsinhar tkantaw is-Sekondi Vespri għal darb'oħra bis-sehem tal-orkestra tal-*cappella* Nani u wara bdiet ħierġa l-purċissjoni bl-istatwa ta' Sant'Andrija, waqt li ħadu sehem il-baned De Rohan (San Ġużepp) ta' Ħaż-Żebbuġ u Beland taż-Żejtun.

Il-ġurnal *Is-Salib* tat-13 ta' Diċembru kkummentat haekk fuq il-festa ta' dik is-sena - *"Irnexxiet tassew din is-sena l-festa ta' Sant'Andrija. It-triqat kienu armati mill-aħjar kif kull sena jafu jarmawhom il-Ħalluqin"*. L-istess artiklu faħħar lil Mons. Isqof Fra Angelo Portelli O.P. għall-paniġierku li għamel, u żied jgħid li *"... il-preżenza ta' Mons Pietru Pace, Isqof ta' Malta, kabbret bil-bosta din il-festa li għaliha tant għamlet il-popolazzjoni ta' Malta"*. Spiċċa bi kliem xejn anqas ta' tifħir għall-vara ta' Sant'Andrija rrestawrata mill-ġdid - *"...għandna l-pjaċir li ngħidu li ftit għandna bħalha f'Malta"*.

Interventi oħra fuq il-vara

Matul is-seklu għoxrin saru xi interventi oħra fuq il-vara ta' Sant'Andrija li tajjeb insemmuhom ukoll f'din il-kitba. Fil-fatt, bil-ħidma tal-Prokuratur Dun Ġwann Agius, fl-1950 iżżanżnu sett ta' erba' gastri tal-fidda kif ukoll erba' bukketti u girlanda tal-ganutell biex iżejnu l-vara ta' Sant'Andrija Appostlu. Ix-xogħol fil-fidda nħadem mill-arġentier Giuseppe Vassallo fuq disinn tal-magħruf Emmanuele Buhagiar, filwaqt li x-xogħol tal-ganutell sar minn C. Caligari. B'kollox il-gastri swew is-somma ta' ftit aktar minn mitejn u ħamsa u għoxrin (225) lira sterlina waqt li l-fjuretti u l-girlanda swew tmienja u sebgħin (78) lira sterlina.

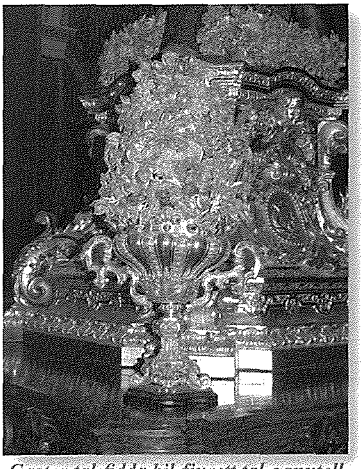

Gastra tal-fidda bil-fjurett tal-ganutell

Fl-1974, il-bradella u l-bankun tal-vara ġew illustrati mill-ġdid mill-Ħalluqi Joseph Demicoli, liema xogħol sar fil-kor tal-knisja parrokkjali u mingħajr ħlas. Imbagħad fl-1980 tlestiet l-induratura mill-ġdid tal-pedestall ta' Sant'Andrija mill-induratur Publio Magro tal-Floriana,

waqt li x-xbieha tal-qaddis tnaddfet u sarilha xi rtukkar biż-żebgħa fuq il-karnaġġjon fejn kien hemm mill-istess Publio Magro.

Fl-1994, sar xogħol ta' restawr fuq l-erba' fjuretti u l-girlanda tal-ganutel minn Joe Mizzi, bl-ispiża kienet tlaħħaq is-somma ta' Lm500. Sentejn wara, ir-raġġiera l-prima tal-vara ġiet maħsula mill-ġdid bid-deheb minn George Farrugia tax-Xewkija. L-ispiża għal dan ix-xogħol telgħet għal Lm90 u tħallset minn Joseph Grima. Aktar tard, fl-2001, inħadmet girlanda ġdida għall-istatwa ta' Sant'Andrija biex tintuża matul is-sena. Din saret minn Tessie Farrugia u oħtha Rose Ciappara li ħarġu wkoll li l-ispejjeż għaliha.

Konservazzjoni u restawr fuq il-vara fl-2013

Il-ħsieb li tiġi rrestawrata mill-ġdid l-istatwa titulari ta' Sant'Andrija Appostlu flimkien mal-pedestall ta' taħtha kien ilu jberren f'moħħ il-voluntiera tal-knisja. L-ewwel komunikazzjoni formali dwar dan saret fi żmien il-Kappillan Dun Karm Camilleri, li minn naħa tiegħu mill-ewwel aċċetta. Iżda minħabba ċ-ċirkostanzi li nqalgħu, il-Kappillan Camilleri kellu jtemm il-parrokat tiegħu fl-2012 u għaldaqstant wara li ħa l-pussess il-Kappillan preżenti Dun Gordon Refalo, reġgħu bdew it-taħdidiet biex isir dan ir-restawr għall-okkażjoni taċ-ċentinarju li qed infakkru din is-sena. Sadanittant, ir-restawratur Publio Magro kien ġie avviċinat biex jiġi jeżamina l-ħsarat li kien fiha l-vara waqt li din kienet armata fil-knisja għall-festa tas-sena l-oħra. Il-Kappillan Dun Gordon Refalo aċċetta bil-qalb li jsir dan ix-xogħol u nhar it-8 t'Ottubru 2012 intbgħat rikors il-Kurja biex dan jiġi approvat. Ir-risposta minn naħa tal-Kurja kienet fil-pożittiv u għalhekk bdew it-tħejjijiet meħtieġa.

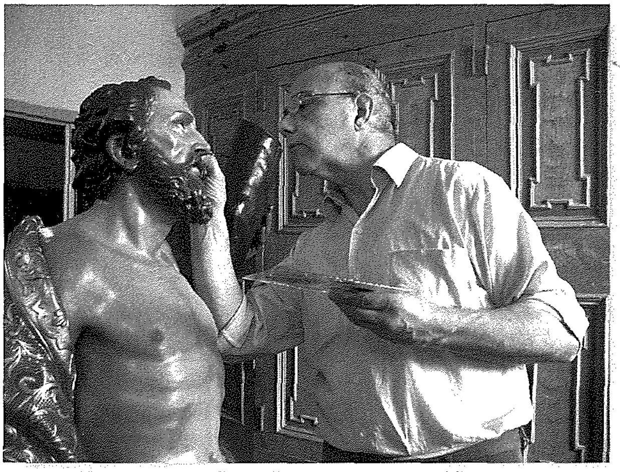

Waqt ir-restawr li sar din is-sena minn Publio Magro

Wara konsultazzjoni mar-restawratur Publio Magro, ġie deċiż illi x-xogħol jibda wara l-festi tal-Għid il-Kbir sabiex l-istatwa u l-pedestall ta' Sant'Andrija jiġu kkonservati bl-aħjar mod possibbli. Matul dawn l-aħħar snin ġew innotati xi xpakki fuq il-vara innifisha u għalhekk kien f'waqtu illi dawn jiġu trattati b'mod professjonali.

Nhar il-Ħadd 7 t'April wara l-quddiesa tal-għaxra u nofs ta' filgħodu, il-vara ta' Sant'Andrija inħarġet minn niċċa, iżżarmat minn fuq il-pedestall tagħha u tqiegħdet fil-Kappella tad-Duluri li hemm in-naħa tas-sagristija l-antika. Ix-xogħol ta' restawr minn Publio Magro inbeda nhar it-Tnejn 22 t'April u tlesta ftit tal-jiem ilu. Kemm il-vara kif ukoll il-pedestall ġew irtukkati fejn kien hemm il-bżonn, waqt li saret it-tiswija meħtieġa fejn kien hemm xi qsim fl-injam. L-ispejjeż għal dan ix-xogħol ta' restawr għamel tajjeb għalihom il-poplu tar-raħal. Sar ukoll xogħol ta' tindif u restawr fuq ir-raġġiera tal-vara, liema xogħol sar mid-ditta Laga u tħallas minn Neil Zammit.

Tassew f'waqtu illi nifirħu lil Publio Magro tax-xogħol tajjeb u professjonali li wettaq fuq il-vara ta' Sant'Andrija. Għaldaqstant, fil-festa ta' din is-sena se nerġgħu ingawdu

mill-ġdid id-dehra sabiħa tal-vara ta' Sant'Andrija, l-istess kif esperjenzaw ta' qabilna propju mitt sena ilu.

Għeluq

Din il-ħarsa estensiva lejn ġrajjet il-vara ta' Sant'Andrija Appostlu għandha twassalna biex napprezzaw ferm aktar din ix-xbieha bil-wisq devota u artistika. Tassew opra tal-arti li tagħmel ġieħ lil Sant'Andrija, lill-Parroċċa ta' Ħal Luqa kif ukoll lil kull min kellu sehem fiha tul is-snin.

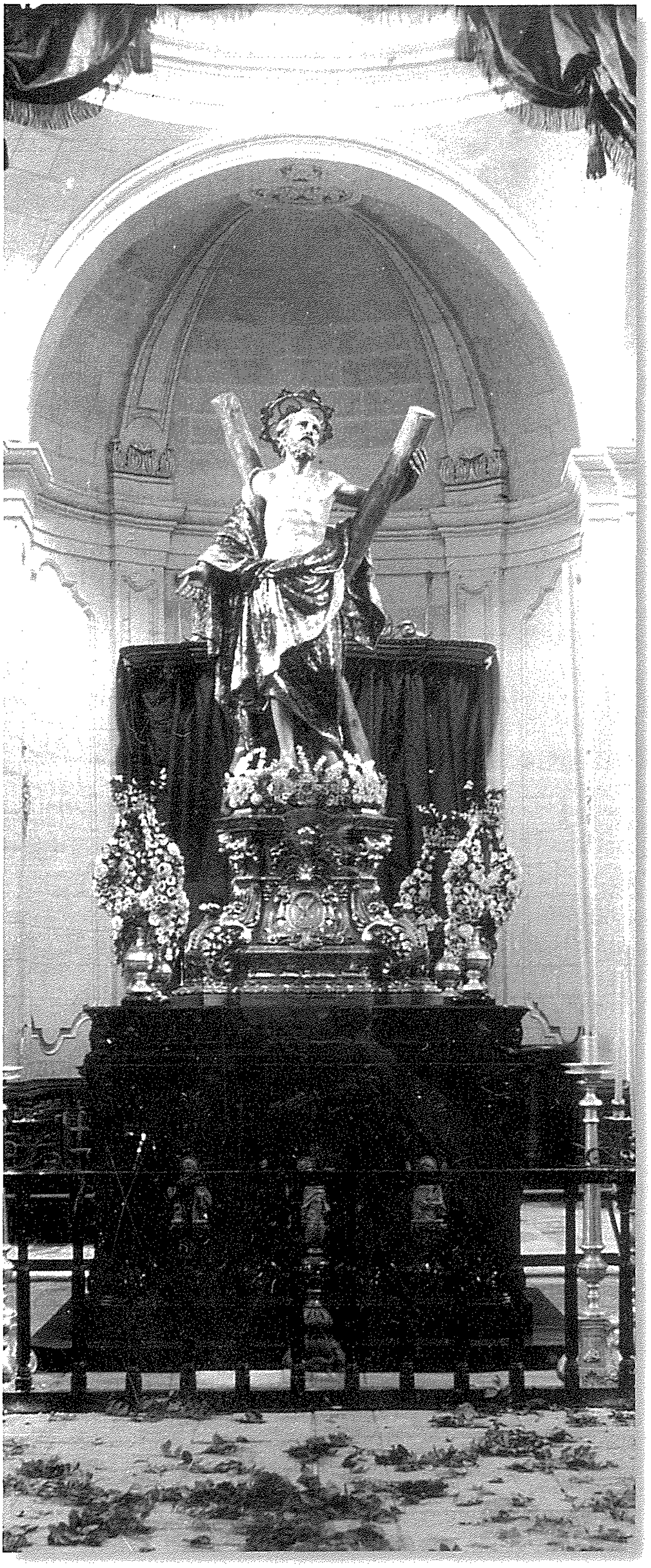

Bibljografija

Arkivju Parrokkali - Ħal Luqa
Leħen il-Parroċċa - Ħal Luqa, 1988
Leħen il-Parroċċa - Ħal Luqa, 2006
Malta, 19 Novembre 1913, p.2
The Malta Herald, Saturday, November 29, 1913
The Malta Herald, Thursday, November 27, 1913
Malta Martedì 25 Novembre 1913
Kotba tal-Kaxxier u Minuti tas-Segretarju 1913 - Soċ. Fil. *L'Unione*
Minuti tas-Segretarju 1924 - Soċ, Fil. *L'Unione*
Testimonjanza verbali mill-qraba tal-W.R. Dun Ġużepp Vassallo
Dun Ġużepp Micallef, *Ħal Luqa, Niesha u Ġrajjietha*, 1975
Dr John Debono, *Il-Vara Titulari ta' Ħal Luqa u l-Iskultur Tagħha*, Fuljett Parrokkjali, 2005
Francis Galea, *Ħal Luqa u l-Banda tagħha, L-Unjoni*, 2005
Parroċċa Sant'Andrija, *Ħal Luqa, 375 Sena ta' Fidi u Kultura Nisranija*, 2009